

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Белькова Олена Валеріївна

УДК 343.102 (477)

**ПРАВОВИЙ СТАТУС СВДКА
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Кожевніков Геннадій Костянтинович,
Інститут підготовки кадрів Академії прокуратури
України, професор кафедри теорії і практики про-
курорської діяльності.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Шумило Микола Єгорович,
Університет економіки і права „Крок”, проректор з
наукової роботи;

кандидат юридичних наук, доцент
Маринів Володимир Іванович,
Національна юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого, доцент кафедри криміна-
льного процесу.

Провідна установа: Київський національний університет внутрішніх
справ, кафедра теорії кримінального процесу та
судоустрою, Міністерство внутрішніх справ
(м. Київ).

Захист відбудеться “28” січня 2006 року о „9⁰⁰” годині на засіданні спе-
ціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному універ-
ситеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського націона-
льного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР,
27).

Автореферат розіслано “26” грудня 2005 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Каткова Т.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Останні зміни в законодавстві України свідчать про тенденцію радикального перегляду основних положень теорії кримінального процесу, їх гармонізацію з вимогами Ради Європи. На сучасному етапі в цьому напрямку зроблено багато кроків і досягнуто певних результатів стосовно порядку обрання, заміни та скасування запобіжних заходів, правового статусу підозрюваного, обвинуваченого. Головні новації можна простежити в проекті КПК України 2005 року. Однак, майже не зазнав змін інститут участі свідка в кримінальному судочинстві, що обумовлено відсутністю теоретичних досліджень з даної теми.

За останні роки в наукових виданнях опубліковано чергу статей, де розглядалися окремі права та обов'язки свідка, їх зміст. Водночас, практика застосування кримінально-процесуального законодавства говорить, що більшість прав свідка ще недостатньо активно реалізуються цим суб'єктом під час провадження у справі. Це стосується, в першу чергу, права на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом свідка. Схожа ситуація склалася і щодо права оскаржувати прокурору дії дізнавача та слідчого, що певним чином говорить про недієвість окремих положень КПК України. Якщо говорити про процедуру допиту, то можна сказати, що поширеною сьогодні є практика допиту як свідків у кримінальних справах осіб, які пізніше ставали підозрюваними та обвинуваченими. При цьому, до предмету показань такого свідка входили не лише обставини злочину, а й інформація щодо мотивів його вчинення. Отже сьогодні об'єктивно виникла необхідність в комплексній роботі по дослідженню правового статусу саме цього суб'єкта в кримінальному процесі України.

Свідок в кримінальному судочинстві ставав темою досліджень М.І. Бажанова, Г.М. Міньковського, М.Л. Якуба, Р.Д. Рахунова, В.І. Сміслова, О.О. Зайцева, С.М. Стахівського. Окремі сторони участі свідка в кримінальному процесі висвітлювали в своїх роботах М.С. Алексєєв, С.А. Альперт, В.П. Бож'єв, П.С. Елькінд, М.В. Жогін, Д.С. Карєв, Л.М. Карнєєва, В.А. Стремівський, М.С. Строгович, а також українські вчені Ю.М. Грошевий, О.Ф. Долженков, В.С. Зеленецький, Г.К. Кожевніков, В.І. Маринів, М.М. Міхеєнко, О.Р. Михайленко, М.В. Салтевський, М.Є. Шумило, Ю.П. Янович та інші. Проте, не зважаючи на значну кількість наукових публікацій, в теорії кримінального процесу невирішеними залишилися питання правової природи свідка; лише частково вирішеними – його участь як суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин та питання визначення його законного інтересу. Необхідність теоретичної розробки зазначених питань стає наявною в умовах перегляду сутності та завдань кримінального процесу України, створення нової законодавчої бази для регулювання кримінально-процесуальних правовідносин.

Наведені обставини вказують на актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану проведення актуальних наукових досліджень кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ. Тема дисертаційної роботи відповідає тематиці Пріоритетних напрямків фундаментальних і прикладних наукових досліджень навчальних закладів і науково-дослідних установ МВС України на період 2002-2005 рр., затверджених наказом МВС України № 635 від 30.06.2002 року (п.1.1.), Національного університету внутрішніх справ (п. 6.6. Головних напрямків наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001-2005 рр. – протокол № 3 від 23.03.2001 р., схвалений вченою радою НУВС).

Мета і задачі дослідження. В межах поставленої проблеми метою роботи є з'ясувати ознаки та зміст правового статусу свідка в кримінальному процесі України; на основі проведення всебічного комплексного теоретичного аналізу правових норм, що регулюють участь свідка в кримінальному судочинстві, та в яких закріплені основні елементи його правового статусу, розробити та науково обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення його статусу в кримінальному процесі України, і таким чином досягти удосконалення правового регулювання окремих кримінально-процесуальних правовідносин.

Основними задачами дослідження є:

- з'ясувати правову природу свідка у кримінальному процесі;
- визначити межі виконання свідком обов'язків, а також доцільність припинення його до юридичної відповідальності;
- виявити сукупність правовідносин, в які вступає свідок в кримінальному процесі;
- з'ясувати ступінь правового регулювання реалізації права свідка отримувати відшкодування витрат, пов'язаних із явкою для дачі показань, та права оскаржувати прокурору дії дізнавача та слідчого, а також удосконалити існуючий механізм;
- обґрунтувати висновок про наявність законного інтересу свідка і дати його характеристику;
- розробити механізм надання свідку правової допомоги;
- виявити специфіку правового статусу свідка в судових стадіях, а також при провадженні судової експертизи за його участю;
- з'ясувати можливість допиту як свідків посадових осіб, які проводили оперативно-розшукові заходи, дізнання, досудове слідство; понятих у тій же справі;
- визначити правову природу особи, відносно якої є дані про її причетність до вчинення злочину, але немає підстав для затримання або застосування запобіжного заходу, а також обґрунтувати можливість її допиту як свідка.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають в сфері кримінального процесу у зв'язку із залученням осіб для участі як свідків на всіх його стадіях.

Предметом дослідження виступають правові норми, які регулюють правовідносини, що виникають в кримінальному процесі, суб'єктом яких виступає свідок, і визначають його правовий статус.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та наукової об'єктивності результатів дослідження обрано діалектичний підхід наукового пізнання, а також комплекс сучасних загальнонаукових і спеціальних методів, які застосовуються в правовій науці. Зокрема формально-логічний – для визначення понять „правовий статус”; історико-правовий метод використовувався для визначення правової природи свідка в кримінальному судочинстві; метод юридичного аналізу – для визначення меж виконання свідком юридичних обов'язків та змісту прав свідка; системно-структурний – для виявлення сукупності правовідносин, в які вступає свідок у кримінальному процесі. За допомогою порівняльно-правового методу було досліджено норми права вітчизняного законодавства і правові нормами інших держав у сфері регулювання участі свідка в кримінальному судочинстві. Гіпотетико-дедуктивний метод дозволив виявити специфіку правового статусу свідка на судових стадіях і при провадженні судових експертиз, з'ясування можливості допиту як свідків посадових осіб, які провадили оперативно-розшукові заходи, дізнання, досудове слідство, понятих у тій же кримінальній справі. Соціологічні та статистичні методи, а саме, метод опитування та метод статистичного аналізу емпіричного матеріалу використовувався для виявлення рівня ефективності правового регулювання сукупності правовідносин, які виникають в межах кримінального процесу за участю свідка.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці з філософії, історії та теорії держави та права, криміналістики, судової експертизи, кримінального, кримінально-процесуального права.

Нормативно-правовою та інформаційною базою дослідження стали Конституція і закони України, чинний кримінально-процесуальний кодекс України, проект Кримінально-процесуального кодексу України 2005 року, постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України.

Емпіричну базу дисертації складають результати вивчення за спеціальними анкетами 200 кримінальних справ, провадження яких здійснювалося в різних регіонах України, а також анкетування 80 дізнавачів, 108 слідчих та 96 осіб, які були допитані як свідки.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що вперше в Україні на монографічному рівні комплексно досліджено теоретичні та практичні проблеми правового статусу свідка в кримінальному процесі України.

В дисертації зроблені наступні висновки та висунуті такі положення:

- з'ясована правова природа свідка, яка полягає в тому, що свідок не має інтересу у справі, що витікає із факту розслідуваного злочину, і водно-

час здатний правильно сприймати обставини, що підлягають доказуванню, і давати про них показання, та має відомості про обставини, які підлягають доказуванню у справі;

- визначені межі виконання свідком обов'язку з'явитися для дачі показань, які мають часові та територіальні рамки, а також обов'язку давати правдиві показання, що полягає у можливості не відповідати на певні питання, а також в забороні примусового освідування та відібрання зразків для експертного дослідження;
- зроблено висновок про участь свідка в інших за об'єктом правовідносинах, врегульованих нормами окремих інститутів кримінально-процесуального права, а саме, - по оскарженню дій та рішень посадових осіб, які ведуть процес; отриманню відшкодування витрат, пов'язаних з явкою для дачі показань; забезпеченню безпеки шляхом застосування заходів, передбачених законом;
- обґрунтовано висновок про наявність та сутність законного інтересу свідка в кримінальному судочинстві, який виявляється у прагненні: захистити свої конституційні та процесуальні права від загрози їх порушення, або поновити їх при порушенні, отримати відшкодування витрат, пов'язаних із викликом до суду, захистити своє життя, здоров'я, майно;
- виявлено причини недовіри права свідка на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань, які полягають в недостатньому правовому регулюванні відповідних правових відносин. Вперше запропоновано механізм комплексного правового регулювання порядку подання вимоги про відшкодування витрат, прийняття рішення про відшкодування витрат, а також права, обов'язки і відповідальність суб'єктів зазначених правовідносин;
- вперше розроблено механізм надання свідку правової допомоги. Запропоновано наділяти свідка можливістю мати представника не тільки для консультації при провадженні слідчих дій, а й для відстоювання його законних інтересів у відповідних правовідносинах;
- виявлено специфіку правового статусу свідка на судових стадіях кримінального процесу, яка полягає у виключенні права власноручно викладати свої показання в протоколі допиту, зміні обсягу права знайомитися з протоколом допиту, наділенні свідка додатковим правом – клопотатися про виключення його з подальшої участі у справі після дачі показань. Вперше запропоновано закріпити в законодавстві права та обов'язки осіб, відносно яких проводиться судова експертиза;
- на основі аналізу правових норм, зроблено аргументований висновок про недопустимість допиту як свідків оперуповноважених, дізнавачів, слідчих понять у кримінальних справах, де вони виступали як зазначені суб'єкти;

- виявлено правову природу особи, відносно якої є дані про її причетність до вчинення злочину, але немає підстав для її затримання або застосування запобіжного заходу, що є схожою із правовою природою свідка. На основі цього обґрунтовано пропозицію допитувати таких осіб за правилами допиту свідка із дотриманням меж предмету їх показань.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що сформульовані в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані:

у процесі правотворчості - для вдосконалення положень чинного Кримінально-процесуального кодексу України і при розробці Проекту Кримінально-процесуального кодексу України в частині правового регулювання залучення свідка до кримінального процесу та використання його показань під час провадження у справі; у сфері застосування права – для забезпечення єдності в правозастосуванні, що регулює механізм реалізації правового статусу свідка; у науково-дослідницькій роботі – для розробки наукових та інформаційних основ діяльності суб'єктів кримінального судочинства; у навчальному процесі – для вивчення у вищих юридичних навчальних закладах з курсів „Кримінальний процес України”; „Організація досудового слідства в ОВС” , „Дізнання в ОВС” тощо, а також для підготовки відповідних підручників навчальних посібників і методичних рекомендацій для практичних працівників.

Результати дисертаційного дослідження враховані робочою групою Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України при розробці Проекту КПК України (акт впровадження від 8 вересня 2005 року), а також використовуються у навчальному процесі Харківського національного університету внутрішніх справ під час проведення лекцій, семінарських і практичних занять з курсу „Кримінальний процес” та „Організація досудового слідства в ОВС” (акт впровадження від 20 березня 2005 року).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні висновки та пропозиції, які містяться в дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ. Результати роботи викладались автором на науково-практичній конференції 13 квітня 2001 року „Проблеми сучасної юридичної науки в дослідженнях молодих учених” (м. Харків); ІХ регіональній науково-практичній конференції 13-14 лютого 2003 року „Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні” (м. Львів); науковій конференції 18-19 грудня 2003 року „Методологія наукового дослідження у галузі права: проблеми та перспективи розвитку” (м. Харків); науково-практичній конференції 26 листопада 2004 року „Процесуальні гарантії дотримання конституційних прав громадян у кримінальному судочинстві” (м. Донецьк).

Основні положення і висновки дослідження викладені у десяти публікаціях, п'ять з яких опубліковані у наукових фахових періодичних виданнях з юридичних наук.

Структура роботи обумовлена метою і задачами дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що мають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (276 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 223 сторінки, обсяг основного тексту - 190 сторінок, 25 сторінок – список використаних джерел; 7 сторінок – додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** автором обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначені мета, задачі, методи дослідження, його методологічна, теоретична та емпірична бази, розкрито наукову новизну одержаних результатів. Крім того, у вступі сформульовано основні положення, що виносяться на захист. Подано відомості про апробацію та публікацію результатів дослідження.

Розділ 1 „Правовий статус свідка як суб'єкта кримінального процесу” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. „*Загальне поняття правового статусу особи*” дисертантом визначено основні теоретичні положення і сформульовано поняття правового статусу громадян. На підставі аналізу існуючих в загальній теорії держави та права визначень правового статусу особи (С.С. Алексєєв, М.В. Вітрук, В.А. Малютін, М.І. Матузов, Р.О. Халфіна, А.Ф. Черданцев та інші) автором подана власна дефініція правового статусу особи як системи соціально припустимих, нормативно закріплених та гарантованих авторитетом держави можливостей особи як суб'єкта правовідносин.

Виходячи із різноманіття підходів до визначення змісту правового статусу особи (М.В. Вітрук, Р.О. Халфіна, О.Ф. Скакун та інші), автор поділяє погляди вчених, які говорять про можливість включення до змісту правового статусу лише прав та обов'язків особи. Дисертантом обґрунтовується критичне ставлення до пропозицій про можливість розмежування понять „правовий статус” та „правове становище”, оскільки ці поняття за своєю етимологією є синонімами. Заперечується думка про доцільність в межах одного питання виділяти поняття „статус” у „вужькому” та „широкому” розумінні.

На основі запропонованих класифікацій правового статусу (В.М. Корнуков, О.О. Лукашев, М.І. Матузов, А.В. Малько та інші) статус свідка, як суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин, дисертант відносить до галузевого правового статусу.

У підрозділі 1.2. „*Особливості правових статусів суб'єктів кримінального процесу*” виходячи із особливостей кримінально-процесуальних правовідносин, виявлених В.П. Бож'євим, П.С. Елькінд, А.Л. Рівліним, М.С. Строговичем та іншими, автор визначає, що головними особливостями кримінально-процесуальних правовідносин є: а) їх існування не інакше, як у формі правовідносин; б) державно-владний характер цих правовідносин; в) багаточисельність; г) багатосуб'єктність; г) обумовленість їхнього існування забезпечується наявністю або відсутністю кримінальних правовідносин. Наголошується на превалюванні правовідносин, які виникають в процесі доказуван-

ня, тобто проведення слідчих, судових та деяких інших процесуальних дій. Такі особливості, на думку дисертанта, значною мірою обумовлюють специфіку формування правових статусів суб'єктів цих правовідносин. Виходячи із доказового значення участі суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин, спираючись на запропоновані в науці положення щодо поділу суб'єктів кримінального процесу (М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.А. Стремівський, М.С. Строгович, В.П. Шибіко та інші) здобувачем запропонована наступна класифікація суб'єктів кримінального процесу: 1) посадові особи, які провадять процес, переважна більшість повноважень яких прямо або опосередковано призначена для отримання достовірної інформації у кримінальній справі; 2) учасники процесу, які відстоюють власні або представлені інтереси, для досягнення чого певні з них мають право надавати або не надавати інформацію посадовим особам, що провадять процес; 3) особи, які своїми діями створюють джерело доказів (свідок, експерт), для виконання чого наділені відповідними правами та обов'язками; 4) особи, які сприяють збиранню доказів (поняті, перекладач, спеціаліст тощо), їх правовий статус, здебільшого, формується на основі загальних конституційних прав та обов'язків; 5) особи, які беруть участь у кримінально-процесуальних правовідносинах, не пов'язаних із доказуванням.

У підрозділі 1.3. „*Фактори, які обумовлюють специфіку правового статусу свідка в кримінальному процесі України*” проведено аналіз правового регулювання залучення свідка до кримінального судочинства з часів Зведення законів Київської Русі, Литовського статуту, до сьогодні. Автором робиться висновок, що головною метою залучення свідка до участі в кримінальному процесі від прадавніх часів є отримання від нього даних, необхідних для вирішення справи.

Дисертантом досліджені питання визначення факторів, які обумовлюють правову природу свідка. До них автор відносить 1) відсутність у особи законного інтересу, що витікає із факту розслідуваного злочину; 2) здатність особи правильно сприймати обставини справи і давати про них показання 3) наявність у особи відомостей про обставини, які підлягають доказуванню у справі. Також можна виділити таку ознаку, як наявність у особи фактичних даних, що не містять відомості, пов'язані із застосуванням заходів безпеки, а також не отримані у спосіб, який за межами кримінального судочинства прямо передбачає можливість зізнання у вчиненні злочину, іншого правопорушення або негативних вчинків. За інших умов допит свідка є неможливим.

Дисертант погоджується із науковцями (М.І. Бажанов, В.І. Смилов та інші), а також авторами проекту КПК України 2005 року відносно того, що моментом наділення особи правовим статусом свідка слід вважати час його виклику, зробленого в письмовій або в усній формі. Наголошується на необхідності повідомлення особі про її права та обов'язки, а також про її відповідальність як свідка саме з моменту виклику. Для реалізації цього положення

автор пропонує вказувати на відповідні елементи правового статусу у письмовому виклику або повідомляти про це усно.

Розділ 2 „Зміст правового статусу свідка в кримінальному процесі України” складається з трьох підрозділів. У підрозділі 2.1. „Обов’язки свідка” дисертантом аргументується першочерговість розгляду саме обов’язків цього суб’єкта кримінального процесу, як елементів його правового статусу. По-перше, в правовідносинах реалізується спочатку саме обов’язок свідка, а, по-друге, деякі права свідка, в свою чергу, виступають обмеженнями його обов’язків.

На основі аналізу кримінально-процесуального законодавства України, наукових напрацювань, а також положень проекту КПК України 2005, року дисертантом робиться висновок про те, що виконання обов’язку з’явитися за викликом до слідчого для надання доказової інформації можна вимагати від особи лише після порушення кримінальної справи, під час провадження досудового розслідування. В стадії порушення кримінальної справи до винесення відповідного рішення відібрання пояснень від особи та інші процесуальні дії повинні провадитися за місцем перебування особи. Розглянуті випадки, коли обов’язок з’явитися до органу дізнання і слідчого трансформується в обов’язок не відлучатися з місця свого перебування у період часу, повідомлений йому письмово або усно.

Дослідивши результати опитування слідчих та громадян, що були допитані як свідки у кримінальній справі, автором пропонується встановити певні обмеження обов’язку свідка з’явитися за викликом для дачі показань часовими та територіальними рамками. Часовими рамками, що обумовлено наявністю відповідного нормативу у трудовому законодавстві України, є період часу з 8 ранку до 19 вечора. Також здобувачем пропонується надати свідку право не з’являтися і не залишатися на вимогу посадових осіб у місцевостях, перебування на яких становить загрозу життю, здоров’ю або майну людини. Зазначені обставини, які дозволяють не виконувати обов’язок свідка з’явитися за викликом до слідчого та суду, автор пропонує назвати обставинами суб’єктивного характеру. Об’єктивний характер носять поважні причини.

Аналіз чинного кримінально-процесуального законодавства України, законодавства ФРН, США, положень проекту КПК України 2005 року, а також напрацювань провідних науковців дає можливість визначити критерії поважності причин, за якими особа може не з’являтися для дачі свідчень. Такими критеріями автор пропонує вважати: 1) певні обставини, які унеможливають або значно ускладнюють явку свідка у певне місце або у певний час; 2) ситуації, коли виникнення або припинення таких обставин не залежить від суб’єктивної волі особи, яку викликано для проведення слідчих дій.

В роботі розглядається питання щодо підстав застосування до свідка приводу як заходу кримінально-процесуального примусу. Дисертант вважає, що привід є єдиним адекватним засобом кримінально-процесуального примусу, здатним забезпечити належне виконання свідком свого обов’язку. Від-

стоюється точка зору щодо необхідності стягнення зі свідка коштів, які втратила держава внаслідок відкладення судового розгляду, через його несвоєчасну явку. Водночас здобувач наголошує, що адміністративна відповідальність за злісне ухилення свідка від явки є зайвою.

Розглядається питання про межі дії обов'язку свідка давати показання у справі. Автор вважає, що особа зобов'язана надавати правдиву інформацію і у стадії порушення кримінальної справи, що є важливим для прийняття відповідного рішення. Обґрунтовується також думка про те, що досліджуваний обов'язок обмежується предметом показань свідка, до якого не можуть входити зізнання у вчиненні злочину, відомості про власні дії, пов'язані з вчиненням злочину, а також відомості про мотиви власних дій, навіть не пов'язаних із злочином. Дисертантом запропоновано законодавчо закріпити процесуальний порядок отримання від осіб відповідних фактичних даних. Так, коли особа, яка викликана на допит як свідок, робить добровільне зізнання у вчиненні злочину, допит свідка необхідно припинити з відповідним зазначенням в протоколі, і скласти протокол явки з повинною.

Особливу увагу приділено питанню щодо повернення до кримінального судочинства України правила присягання свідка. Автор не підтримує такої пропозиції українських законодавців та вчених. Висловлені в літературі щодо цього питання думки мають значне історичне підґрунтя, адже у минулому кримінальний процес України не знав іншого способу забезпечення правдивості свідчень. У той же час сучасне кримінально-процесуальне законодавство, взявши до уваги минулі норми, у правилі попередження про кримінальну відповідальність закріпило суть присяги, її квінтесенцію. Тому порядок попередження свідка про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань, а також за дачу завідомо неправдивих показань, на думку здобувача, виступає достатнім заходом переконання свідка.

Розглянуто дискусійне в науці кримінального процесу питання щодо можливості застосування до свідка примусового освідчування, відібрання зразків для експертного дослідження. Автор підтримує думку науковців про неможливість застосування до свідка цих заходів (З.З. Зінатулін, В.І. Сміслов, В.І. Маринів та інші). Водночас дисертант вважає, що свідок зобов'язаний надати слідству та суду необхідні документи, видати предмети у випадку проведення виїмки, якщо інформація, яка міститься в них, не охоплюється межами його імунітету, і в разі відмови видачі припустиме застосування обшуку.

У підрозділі 2.2. „Права свідка” автором проаналізоване співвідношення прав та обов'язків свідка, і на основі отриманих результатів доведено, що права і обов'язки свідка, як і будь-якого іншого суб'єкта кримінального судочинства, є такими, що знаходяться на одній паралелі і спрямовані на досягнення єдиної мети – отримання від свідка інформації, необхідної для правильного вирішення справи.

Теоретичний аналіз прав цього суб'єкта кримінального судочинства приводить автора до висновку про можливість виділення двох їх груп. До першої дисертантом віднесені права, які реалізуються в межах правовідносин, що складаються під час проведення слідчих дій та спрямовані безпосередньо на отримання від свідка інформації (наприклад, право давати показання рідною мовою або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача, заявляти відвід перекладачу, знати у зв'язку з чим і у якій справі він допитується, власноручно викладати свої показання в протоколі допиту, користуватися нотатками і документами при дачі показань, відмовитися давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів, знайомитися з протоколом допиту і клопотати про внесення до нього змін, доповнень і зауважень тощо), до другої - реалізація яких є підставою для вступу у правовідносини іншого порядку (наприклад, право подавати скарги прокурору на дії дізнавача та слідчого, отримувати відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань, на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, передбачених статтями 52¹-52⁵ КПК України).

У пункті 2.2.1 *„Права свідка, які реалізуються у межах слідчих дій”* автором робиться висновок, що ці права реалізуються під час правовідносин, що складаються при здійсненні доказування у справі. Особливої уваги приділено праву свідка відмовитися свідчити про себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів. Зроблено висновок про те, що визначаючи категорії осіб, які відносяться до „членів сім'ї”, слід виходити з визначення цього поняття у нормах Сімейного кодексу України. Саме право відмовитись свідчити особа може реалізувати на будь-якому етапі допиту та іншої слідчої дії за її участю та відносно будь-якого запитання.

У пункті 2.2.2. *„Права свідка, реалізація яких є підставою для вступу в інші за предметом та змістом кримінально-процесуальні правовідносини”* на основі досліджень науковців В.Л. Будникова, В.С. Зеленецького, Е. Ф. Куцовой, В.Т. Нора, А.А. Павлішина, М.Є. Шумило та інших, дисертант доводить, що дії свідка по оскарженню прокурору дій дізнавача та слідчого, по отриманню відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань, по забезпеченню безпеки, створюють самостійні види правовідносин, врегульованих інститутами кримінально-процесуального права. Аналіз чинного кримінально-процесуального законодавства, яке стосується відповідних правовідносин, дозволив виявити певні прогалини їх правового регулювання. Автором запропоновано закріпити у відповідній главі КПК України права та обов'язки особи, яка оскаржує дії посадових осіб, права та обов'язки особи, чий дії оскаржуються, а також повноваження органу чи посадової особи, яка розглядає скаргу. Саме такий підхід дозволить свідку ширше реалізовувати надане законом право.

Також здобувачем визначено основні недоліки механізму реалізації права свідка на отримання відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань, до яких зокрема відноситься відсутність закріпленого в законі по-

рядку подання заяви про отримання відшкодування коштів, пов'язаних із відривом від основного заняття, форми і порядку прийняття рішення по відповідній заяві. Важливим дисертант вважає і передбачення в КПК прав, обов'язків, а також відповідальності учасників правовідносин по отриманню відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань.

На основі дослідження змісту законодавства України стосовно забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, автором пропонується розширити коло осіб, безпека життя, здоров'я та майна яких повинна забезпечуватися в кримінальному процесі. До таких осіб, зокрема слід віднести не тільки членів сім'ї та близьких родичів свідка або іншого суб'єкта кримінального процесу, а й інших близьких йому осіб, шляхом загрози життю, здоров'ю, майну яких робляться спроби вплинути на нього.

У пункті 2.2.3. „*Порядок надання правової допомоги свідку*” розглядаються положення проекту КПК України 2005 року, а також пропозиції фахівців щодо наділення свідка адвокатом під час провадження слідчих дій за його участю. Спираючись на дослідження щодо здійснення представництва у кримінальному процесі здобувачем активно відстоюється думка про наділення свідка правом мати представника у правовідносинах, пов'язаних із оскарженням дій посадових осіб, отриманням відшкодування шкоди, пов'язаної із викликом для дачі показань, забезпеченням безпеки шляхом застосування заходів, передбачених кримінально-процесуальним законодавством. Дисертант дотримується позиції, що саме в цих правовідносинах проявляються законні інтереси свідка, які однак, не виходять із факту вчинення злочину. Зміст цих інтересів становить прагнення поновити порушене право, отримати відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань, забезпечити безпеку свого життя, здоров'я, майна. Автором запропоновані конкретні положення щодо механізму надання свідку правової допомоги.

У підрозділі 2.3. „*Особливості змісту правового статусу свідка в судових стадіях та під час проведення експертизи за його участю*” досліджуються питання участі свідка у судовому розгляді, стадії виконання вироків, а також під час проведення судової експертизи з метою встановлення здатності особи правильно сприймати обставини злочину і давати про них показання.

Автором, на основі виявлених в науці особливостей правовідносин під час судового розгляду кримінальної справи доводиться їх вплив на формування статусів суб'єктів даної стадії кримінального процесу. Деякі права свідка, які передбачені статтею 69¹ КПК України (власноручно викладати показання у протоколі допиту і знайомитися із протоколом допиту та робити до нього доповнення) у цій стадії судочинства не можуть бути реалізовані, внаслідок дії принципів усності та гласності судового розгляду. У той же час дисертантом підтримується точка зору, згідно з якою у цій стадії судочинства свідка можна наділити правом заявляти клопотання про звільнення від подальшої участі в процесі після допиту. Дисертантом пропонується передбачити в КПК України

окрему норму, яка б закріплювала правовий статус свідка в стадії судового розгляду.

Подібним чином, на основі праць В.М. Бібіло, Т.М. Добровольської, Є.О. Матвієнка, І.Д. Перлова, Д.І. Пишньова, М.К. Свірідова та інших в роботі проаналізовано стадію виконання вироку. Враховуючи окремі пропозиції науковців про необхідність залучення свідка до вирішення окремих питань в стадії виконання вироку, дисертантом досліджується така можливість з позицій теорії доказового права. Пропонується на цій стадії судочинства вважати свідком особу, відносно якої є дані, що вона має відомості про особу засудженого та обставини, які обумовлюють прийняття судом відповідного рішення. Відстоюється думка про необхідність наділення свідків в стадії виконання вироку всіма правами та обов'язками, передбаченими для нього в стадії судового розгляду.

Також у даному підрозділі досліджуються правовідносини, які виникають в процесі проведення судових експертиз. Дисертантом пропонується вважати свідка активним учасником правовідносин у випадку призначення щодо нього судової експертизи. Такими експертизами є судово-медична, судово-психіатрична, судово-психологічна, які призначаються для встановлення здатності особи правильно сприймати факти, які мають доказове значення, і давати про них показання. Автором пропонується закріпити права та обов'язки осіб, що підлягають вказаним експертизам.

Розділ 3 „Окремі питання правового статусу свідка в кримінальному процесі України” складається з трьох підрозділів. У підрозділі 3.1. *„Можливість допиту як свідків посадових осіб, які провадять розслідування у справі”* досліджується можливість допиту як свідків оперуповноважених, дізнавачів та слідчих, які брали участь у розкритті та розслідуванні злочинів у тій же кримінальній справі. Визначаються суттєві розбіжності у сприйнятті особи, яка здійснює оперативно-розшукові заходи, і свідка, адже свідомість відповідної посадової особи під час виконання службових повноважень спрямована на виявлення ознак злочину у поведінці інших. Автор вважає неможливим допит як свідка оперуповноваженого у тій же справі.

Розбираючи випадки допиту слідчих та дізнавачів у тій же справі, де вони провадили слідчі дії та приймали рішення, автор зазначає, що головною підставою такого допиту є повідомлення суду підсудним про застосування до нього під час розслідування у справі незаконних прийомів отримання доказів у вигляді погроз, тощо. Основним предметом такого допиту є пояснення власних дій та рішень, які приймалися під час розслідування у справі. У зв'язку із цим автор підтримує точку зору науковців В. Зажицького, О.О. Зайцева, С.М. Стахівського та інших про неприпустимість такого допиту. Обґрунтовується також пропозиція про те, що виявляти факти незаконного отримання доказів та вчинення службових злочинів необхідно іншим шляхом, в тому числі проведенням розслідування за фактом їх вчинення.

В підрозділі 3.2. „*Допит як свідків інших осіб, котрі можуть сприяти розслідуванню кримінальної справи*” на основі положень доказового права, мети залучення суб’єктів до кримінального процесу проаналізовано ситуації допиту як свідків осіб, які у тій же справі виконували завдання як понятих, або володіють спеціальними знаннями.

На основі аналізу теоретичних положень щодо участі понятого в кримінальному процесі стверджується, що допитувати понятого як свідка у тій же справі про обставини злочину, який розслідувався, є некоректним відносно процесу доказування. Пояснюється це тим, що інформацію, яку він має, отримано шляхом цілеспрямованого сприйняття і запам’ятовування, що дозволяє казати про те, що такий свідок породжується не обставинами злочину безпосередньо, а діяльністю з його викриття. У випадках, коли особа була присутня при вилученні у особи наркотичних засобів, зброї тощо, вона одночасно за своєю природою є і понятим, і свідком незаконного перевезення або зберігання заборонених об’єктів. Дисертантом пропонується віддавати перевагу діяльності понятого, а не свідка. Водночас понятого доцільно допитати про обставини проведеної за його участю слідчої дії, поведінки обвинуваченого, свідка, потерпілого тощо під час її проведення. Це стає корисним у випадках, коли зацікавленими учасниками слідчої дії оспоруються її результати. Пропонується проводити такий допит понятого без включення його показань до джерел доказів у кримінальній справі.

Дисертантом розглядаються ситуації допиту осіб, які володіють спеціальними знаннями. Автор наголошує на доцільності обрання іншої форми використання спеціальних знань в кримінальному процесі, тому що висновки та умовиводи, які ці особи роблять на основі спеціальних знань, а також консультативні поради, не можуть входити до предмету показань свідка, і повинні отримуватися з джерела доказів – інших документів. Допит таких осіб як свідків не відповідає правовій природі свідка (здатність правильно сприймати факти і давати про них показання, а не здатність давати кваліфіковані висновки на основі своїх спеціальних знань).

У підрозділі 3.3. „*Можливість наділення правовим статусом свідків осіб, причетних до вчинення злочину*” дисертантом заперечується можливість допиту як підозрюваних осіб, відносно яких хоча і є дані про причетність до вчинення злочину, але немає процесуальних підстав для наділення їх відповідним статусом. Наголошується на тому, що для визнання особи підозрюваним необхідною є чітко сформульована теза про підозру, оскільки стан підозрюваного передбачає можливість застосування до нього певних обмежень. Зазначається, що у випадку, коли такої підозри немає, особу слід допитувати як свідка, дотримуючись предмету його показань.

Щодо допиту як свідків у виділеній кримінальній справі співучасників вже засуджених у основній справі, дисертантом робиться наступний висновок: поки остаточно не завершено провадження у справі про один або декілька злочинів, вчинених у співучасті, співучасників цього злочину або злочинів,

вже встановлених слідством, а тим більше, засуджених, слід допитувати як обвинувачених або підсудних відповідно.

У **висновках** сформульовано основні підсумки дослідження, рекомендації щодо використання отриманих результатів:

- стверджується, що правова природа свідка в кримінальному процесі полягає в тому, що цей суб'єкт не має інтересу у справі, який виходить із факту злочину, а також у здатності правильно сприймати факти, які підлягають доказуванню, і давати про них показання;

- сформульовано висновок про необхідність обмеження обов'язків свідка та про необхідність удосконалення правового регулювання правовідносин по відшкодуванню витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань, правовідносин по оскарженню дій та рішень дізнавача та слідчого. З цією метою в кримінально-процесуальному кодексі України пропонується передбачити окремі норми, які б утворювали механізм реалізації вказаних прав;

- запропоновано удосконалити механізм правового регулювання правовідносин, в які вступає свідок в кримінальному процесі. Визначена сутність законного інтересу свідка в кримінальному процесі, що обумовлює необхідність надання свідку права користуватися послугами представника під час відстоювання цього інтересу;

- здобувачем відстоюється точка зору про заборону допиту як свідка оперуповноваженого, дізнавача, слідчого, понятого у тій же справі, де вони виконували інші завдання, а також особи, що володіє спеціальними знаннями. З позиції визначення правової природи особи, відносно якої є дані про її причетність до вчинення злочину, але немає підстав для її затримання або застосування запобіжного заходу, позитивно вирішується питання щодо можливості його допиту як свідка;

- з метою підвищення ефективності залучення свідка до кримінального процесу здобувачем сформульовано низку пропозицій щодо внесення ряду змін та доповнень до статей 52-1 „Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”, 69 „Особи, які не підлягають допиту як свідки, і особи, які мають право відмовитися давати показання як свідки”, 69¹ „Права свідка”, 70 „Обов'язки свідка”, 166 „Порядок виклику свідка для допиту” та доповнення Кодексу новими статтями 92-1 „Заява вимоги про відшкодування витрат, пов'язаних із явкою по виклику до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду”, 92-2 „Вирішення вимоги, заявленої особами щодо відшкодування витрат, пов'язаних із явкою по виклику до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду”, 197-1 „Права потерпілого та свідка при проведенні судових експертиз за їх участю”, 301-1 „Права та обов'язки свідка в судовому розгляді”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ

1. Белькова О.В. Понятій як свідок // Вісник Національного університету внутрішніх справ (спецвипуск). – 2001. – С. 91-95.

2. Белькова О.В. Поняття та особливості правового статусу свідка в кримінальному процесі України // *Право і безпека*. – 2003. - №1. – С.52 - 54.

3. Белькова О.В. Теоретичні і практичні аспекти права свідка відмовитися свідчити стосовно себе, членів сім'ї та близьких родичів // *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф. (13-14 лют. 2003р.; Львів) / Львів. Нац. Ун-т ім.І. Франка, Юрид. Фак.; [Редкол.: П.М. Рабинович (голова) та ін.]. – Львів: ЛНУ, 2003. – С. 471-474.*

4. Белькова О.В. Спірні моменти допиту посадових осіб, котрі провадять розслідування у справі, як свідків // *Вісник Запорізького юридичного інституту*. – 2003. - №4. – С. 281-289.

5. Белькова О.В. Системно-структурний метод дослідження правового статусу свідка в кримінальному процесі України // *Методологія наукового дослідження у галузі права: проблеми та перспективи розвитку: Збірник наукових праць*. – Харків: Вид-во Національного ун-ту внутр. справ, 2004. – С. 93-100.

6. Белькова О.В. Теоретичні та практичні аспекти права свідка відмовитися свідчити відносно себе та членів своєї сім'ї // *Підприємництво, господарство і право*. – 2004. - №2. – С. 102-106.

7. Белькова О.В. Правова допомога свідку: підстави та порядок надання // *Підприємництво, господарство і право*. – 2004. - №6. – С. 137-141.

8. Белькова О.В. Процесуальні питання порядку виплати свідку винагороди, а також відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань // *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Збірка наукових праць*. – Харків: Вид-во Нац.ун-ту внутр.справ, 2004. – С. 72-75.

9. Белькова О.В. До питання про визначення правового статусу особи, відносно якої є дані про її причетність до вчинення злочину // *Право і безпека*. – 2004. - №3'1. – С. 39 – 44.

10. Белькова О.В. Особливості змісту правового статусу свідка в судових стадіях кримінального процесу України // *Право і безпека*. – 2005. - №4'4. – С. 44-47.

АНОТАЦІЇ

Белькова О.В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України. – *Рукопис*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. – кримінальний процес, криміналістика; судова експертиза. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2005.

Дисертація присвячена теоретичним та практичним питанням правового регулювання залучення свідка до кримінального судочинства, а саме - правовій регламентації його правового статусу. Проаналізовані положення чинного законодавства та положення проекту КПК України щодо змісту прав та

обов'язків свідка, запропоновано обмежити виконання обов'язків цим суб'єктом певними рамками.

В роботі формулюється висновок про участь свідка в правовідносинах як пов'язаних, так і не пов'язаних із доказуванням. Ними є правовідносини по отриманню відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань, оскарженню дій дізнавача та слідчого, забезпеченню безпеки шляхом застосування заходів, передбачених законом. Визначаються недоліки їх правового регулювання, а також формулюються конкретні положення щодо його удосконалення. Доводиться наявність у свідка законного інтересу, та вносяться пропозиції стосовно механізму забезпечення свідка правом на правову допомогу під час їх відстоювання.

Досліджені спірні питання наділення правовим статусом свідка осіб, які виконували оперативно-розшукові заходи, проводили дізнання, були слідчими або понятими. Робиться висновок про неможливість наділення їх правовим статусом свідка у тій же справі. Визначено правову природу особи, відносно якої є дані про її причетність до вчинення злочину, але немає підстав для наділення її статусом підозрюваного. Наголошується на доцільності її допиту як свідка з дотриманням меж предмету показань цього суб'єкта кримінального процесу.

Ключові слова: свідок, правовий статус, кримінально-процесуальні правовідносини, суб'єкти кримінального процесу, права свідка, обов'язки свідка.

Белькова Е.В. Правовой статус свидетеля в уголовном процессе Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2005.

Диссертация посвящена теоретическим и практическим вопросам правового регулирования привлечения свидетеля в уголовный процесс, а именно - правовой регламентации его правового статуса.

В первом разделе диссертационного исследования рассмотрен вопрос определения понятия “правовой статус личности” в Украине, его содержание и виды. На основе работ ученых сделан вывод о том, что правовой статус представляет собой систему социально допустимых, нормативно закрепленных и гарантированных авторитетом государства возможностей лица как субъекта правоотношений, и включает в себя субъективные права и юридические обязанности. Правовой статус свидетеля является отраслевым статусом лица.

Исследованы уголовно-процесуальные правоотношения, выявлены их основные признаки, на основе чего установлены специфические признаки правовых статусов их субъектов. Предлагается авторская классификация

субъектов уголовно-процессуальных правоотношений. Выявлена правовая природа свидетеля, которая заключается в отсутствии у лица законного интереса, вытекающего из факта расследованного преступления, способности правильно воспринимать обстоятельства дела и давать о них показания, наличия у лица сведений об обстоятельствах, подлежащих доказыванию по делу.

Во втором разделе диссертации исследуется содержание процессуальных обязанностей. Предлагается ограничить выполнение обязанности свидетеля явиться по вызову для дачи показаний временными и территориальными рамками, а обязанность давать правдивые показания ограничить сведениями, не противоречащими его правовой природе. Аргументируется вывод о том, что привод является адекватной формой принуждения данного субъекта в уголовном процессе.

Анализируется содержание прав свидетеля. Предлагается разделить все права свидетеля на две группы: 1) права, которые реализуются в пределах проведения следственных действий и направлены непосредственно на получение от него информации; 2) права, реализация которых является основанием для вступления в правоотношения иного порядка, урегулированные отдельными институтами уголовно-процессуального права. На основе предложенного деления, выявлены определенные упущения правовой регламентации механизма реализации соответствующих прав и регулирования возникающих в связи с этим правоотношений. Также выясняется наличие и содержание законного интереса свидетеля в уголовном процессе. Предлагается механизм реализации права свидетеля на правовую помощь, предусмотренного статьей 59 Конституции Украины.

В работе исследуется специфика правового статуса свидетеля в судебных стадиях уголовного процесса. Предлагается предусмотреть в УПК Украины соответствующую статью. Уделяется внимание и участию свидетеля при производстве судебной экспертизы. Поддерживается позиция тех ученых, которые считают производство судебной экспертизы отдельными правоотношениями, урегулированными соответствующим институтом уголовно-процессуального права. Отстаивается вывод о необходимости предусмотреть в законе права и обязанности участников судебной экспертизы.

В третьем разделе рассматриваются спорные вопросы наделения правовым статусом свидетеля лиц, которые выполняли в деле оперативно-розыскные мероприятия, проводили дознание, были следователями или понятыми. Отрицается возможность наделения их правовым статусом свидетеля в том же уголовном деле. Подобные утверждения отстаиваются и относительно лица, обладающего специальными познаниями. Выясняется правовая природа лица, относительно которого имеются данные о его причастности к совершению преступления, но нет процессуальных оснований для наделения его статусом подозреваемого. Утверждается, что его правовая природа схожа с

правовой природой свидетеля, и его следует допрашивать в качестве свидетеля с соблюдением пределов его предмета доказывания.

Ключевые слова: свидетель, правовой статус, уголовно-процессуальные правоотношения, субъекты уголовного процесса, права свидетеля, обязанности свидетеля.

Olena V. Bel'kova. The legal status of witness in the criminal process of Ukraine. – *Manuscript.*

Dissertation for the degree of the Candidate of Sciences in Law, specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Expertise – National University of Internal Affairs – Kharkiv, 2005.

The dissertation is devoted to the theoretical and practical problems of legal regulation of engaging of the witness in the criminal procedure, namely, legal regulation of its legal status.

The conclusions is stated that a witness participates in legal relations both connected with proving and not. The second group of legal relations are connected with the compensation of the expenses for the presence for testifying. Also these legal relations are intended to complaint of actions and decisions of criminal justice officials and also to secure safety of the witness.

The defects of their legal regulation are determined and the concrete rules advancing them are proposed. The conclusion is stated that the witness has a legal interest in criminal process. Some propositions about legal help order for the witness are made.

The issues of vesting the officials with the legal status of the witness are analyzed. The conclusion is stated that the criminal process subject who has another legal status before can not be the witness in the same case.

Key words: witness, legal status, criminal procedure relations, rights of witness, duties of witness.